

CSALÁDSZERKEZET SZŐNYÖN 1758-BAN

BOHONY NÁNDOR:

Komárom megye XVIII. századi történetét vizsgálva vezettek el a kutatás szálai ahhoz az 1758-ban készült összeíráshoz, melynek birtokában nemcsak az egykori mezőváros demográfiai és felekezeti viszonyairól alkothatunk részletes és eléggé megbízható képet, hanem – és ez a fontosabb – egyúttal mód nyílik arra is, hogy beható vizsgálat alá vegyük a szőnyi családok szerkezetét és ezek különféle típusait is. Forrásunk „műfajának” tisztázását, adatainak értékelését azonban nehezíti, hogy nem tudjuk, mi célból, milyen elvek alapján, kinek az utasítására, és kinek vagy kiknek a közreműködésével jött létre, minthogy e 183 folió lapot számláló rovatos kimutatást nem hitelesítették és más, a keletkezés körülményeire utaló záradékot sem tartalmaz.¹

A rovatok és alrovatok közül kilenc az életkorra és részben a nemi hovatartozásra, öt a vallásfelekezetre, szintén öt a telkek és szőlők nagyságára, három a házak, illetve tulajdonosaik számára, kettő a földingatlan után fizetendő adó összegére, további egy pedig a telepések beköltözésének időpontjára vonatkozott. Tekintve, hogy 1757-ben, vagyis a forrás keletkezését megelőző évben a földesúr telekrendezést hajtott végre Szőnyben,² joggal gondolhatunk arra, hogy összeírásunk a rendezés eredményeinek rögzítésére szolgált. Ezt sugallják egyébként a fentiekben ismertetett rovatok is, melyekből elsősorban a népesség életkor-, nemek- és felekezet szerinti megoszlása, illetve családfők telekkel, szőlővel való ellátottsága olvasható ki, míg a lakosság egyéb viszonyai eléggé a háttérben maradnak.

Kritikai megjegyzésként tehetjük szónvá, hogy az összeírás alkalmával két rovat³ kitöltetlen maradt, és az elsőbe sem a rovatcím által megjelölt adat, ti. nem a házak száma került, hanem ennél jóval fontosabb tények nyilvántartására használták fel. Így elsőként is a háztulajdonos nevét írták ide. Ez utóbbit általában magyarul vették fel, de néhány esetben idegenes írásmódot is alkalmaztak. (Pl.: Stephanus Virágh, Hans Georg Kaufmann, Ancsa Revajkova, stb.) Az egynevűség még ekkor is élő hagyományára utal,⁴ hogy az egyik lakost így jegyezték be, „egy özvegyasszony, Ancsa”. A tulajdonos családi állapotára a neve mellé írt relicta, illetve az özvegy kifejezéssel hívták fel a figyelmet. Ha a tulajdonos azonos utónevű fia nem apja fődele alatt, hanem attól külön, tehát a saját házában élt, a két személyt a senior, illetőleg a junior jelzőkkel különböztették meg egymástól. A név alatt feltüntették, hogy hol született, és hol házasodott a családfő. Ha telepés volt, itt jelezték, hogy a szóbanforgó helységek mely ország, illetve melyik megye területéhez tartoztak, és elvétve azt is megjelölték, hogy milyen mesterséget űzött az összeírt személy. (Pl.: „Fajninger János született Sehmandorfban, Ausztria,

házasodott Szőnyben, uradalmi kovács.”) Végül itt tették szóvá, ha a szükséges adatok valamelyike nem volt kideríthető. Lakics Miklós neve alatt pl. ez olvasható: „született Zala vármegyében, de mivel beteg, nem tudja megmondani, hol...”

Ugyancsak az első rovatban jelezték, ha a ház urán, feleségén és gyermekein, tehát a modern szakirodalom által nukleáris családnak⁵ nevezett egységen kívül még mások is éltek ugyanahol a házban. Ez utóbbiak forrásunk szerint részint rokonok, részint viszont idegenek voltak. Az előbbiek egyik csoportját azok alkották, akik (pl.: özvegy apa, anya, ipa, napa vagy hajadon nővér és fivér) saját családdal már nem, illetve még nem rendelkeztek, akik így a tulajdonos szűkebb családjával éltek egy kenyéren. Amíg a családfő nőtlen fivérét mindig saját nevéen, de nem-tulajdonosi mivoltát a „lakója”, „nála lakik” és „ibidem” kifejezéssel jelölve írták össze, addig a többiek jelenlétére csak szövegesen utaltak, pl.: „öreg anyjával él együtt”. A tulajdonossal egy fedél alatt, de nem egy kenyéren élő házas fivér, férjezett nővér családját szintén önálló egységként, tehát a sógort is név szerint vették fel, de azt a tényt, hogy az utóbbiak csak lakói és nem tulajdonosai a szóbanforgó háznak, ilyenkor is feltüntették. Más volt a helyzet az apai hajlékban élő házas fiúk és férjezett lányok, tehát az ún. törzscsaládok esetében. Ilyenkor csak az idősebb férfi, tehát csak az apa nevét írták fel, míg a második generációhoz tartozó család létszámára és egyéb viszonyaira csupán a további rovatokban szereplő adatok segítségével következtethetünk.

A tulajdonos házában lévő idegenek egyrészt egyedülálló, vagy nukleáris család élén álló férfiak és nők, másrészt a tulajdonoshoz ismeretlen módon kapcsolódó személyek voltak. Az előbbieket kétféle módon, éspedig a magányos férfiakat és nőket, illetve a családfőket mindig név szerint, ez utóbbiak családtagjait viszont csupán szám szerint jegyezték fel. A családfőhöz ismeretlen módon csatlakozó egyének jelenlétére, mint lesz még róla szó, csupán az összesítő rovatban feltüntetett adatok utalnak.

A következő, a letelepedési évet rögzítő rovatot természetesen csak azon egyedülálló, vagy családfőnek minősülő férfiak és nők esetében töltötték ki, akik idegenből érkeztek helységünkbe. Ezt követően a név szerint összeírt férfiak életkorát tüntették fel, a következő négy rovat pedig a kezükön lévő teleknagyság kimutatására szolgált.

Az ezt követő oszlopba részint a név szerint összeírt családfők feleségeinek, részint a családfőnek minősített, illetőleg az egyedülálló nők életkora került. A következő, azaz a „feleségek száma” című rovatba arab egyest írt az összeíró, ha a családfő vagyis az első rovatban név szerint is megjelölt férfi házas volt, míg az ellenkező esetben egyszerűen áthúzta a rubrikát. A házingatlannal rendelkezők, illetve az ilyen nem birtoklók rovatát, mint már jeleztük is, nem töltötték ki, hiszen az első rovat alapján amúgy is világos volt, kinek van háza és kinek nincs.

A soron következő rubrikában a „specifikált gazdák”, pontosabban szólva a családfők gyermekeit tartották nyilván. Ez utóbbiak neme, száma és hozzávetőleges életkora, valamint családi állapota a már ismertetett alrovatok segítségével állapítható meg.

Ezt követően a név szerint összeírt személyekkel együttélők számbavételére, összesítésére került sor. Ez úgy történt, hogy a házak, ezen belül

pedig a név szerint feljegyzett személyek sorrendjében haladva meghatározták az illetővel egy kenyéren élők (feleség, kiskorú és házas gyermekek, saját családdal nem rendelkező rokonok) együttes létszámát. A nőtlen fivérek és magányos idegenek rovatába viszont egyes számjegy került. Az összesítő rovatban kimutatott érték azonban nem mindig egyezik meg az előző rubrikák, illetőleg a szöveges bejegyzések segítségével meghatározható összeggel. Néha kevesebb, néha viszont több annál. Általában kevesebb volt a törzscsaládok esetében, mivel a házas fiúk és férjezett lányok házastársai, tehát a menyek és a vők számára nem rendszeresítettek rovatokat, így ez utóbbiak számát az összesítés alkalmával nem is vették figyelembe. Más esetben viszont nagyobb összeget mutattak ki az elvárhatónál. Nézzünk erre egy konkrét példát! Czáhrer Mátyásnak és feleségének nem volt gyermeke, családja létszámát mégis három főben állapították meg. E harmadik, tehát csak az összesítő rovatban felbukkanó személy aligha lehetett rokon, forrásunk legalábbis nem utal erre, és az is bizonyosra vehető, hogy a családfővel élt egy kenyéren, ellenkező esetben ui. név szerint jegyezték volna fel. Így arra kell gondolnunk, hogy azok a személyek, akik csak az összesítés alkalmával jelennek meg, mint pl. a Czáhrer házában összeírt egyébként ismeretlen nemű, korú és családi állapotú egyén is szolgálak, cselédek, esetleg segédek voltak vagy lehettek. Megerősíteni látszik ezt az is, hogy a például választott Czáhrer Mátyás összeírásunk szerint 2 1/4 telken, azaz kb. 47 kat. hold szántón és 36 kaszás réten gazdálkodott, s emellett még egy fertály szőlője is volt. Így nem szorul különösebb igazolásra, hogy igen nagy szüksége lehetett a munkásközre. A fentiekből következik, hogy forrásunk adatait a feldolgozás során előbb tételesen ellenőrizni, majd, ahol ez szükséges volt, helyesbíteni kellett.

Ezt követően a szőlők kimutatására került sor. A szőlőbirtoklás tényét, illetőleg a gazda kezelésében levő szőlőterület nagyságát a vonatkozó rovatba írt számjegy segítségével állapíthattuk meg.

Az utolsó előtti rovat az összeírottak felekezeti hovatartozásáról tudósított, ám forrásunk sajnálatos fogyatékoságaként kell megemlítenünk, hogy a családfővel ismeretlen kapcsolatban álló, feltevésünk szerint szolgáló állapotú személyek vallásáról már nem nyújt tájékoztatást.

Az utolsó rovatba végül a telkek után fizetendő adó összegét vezették, a telkek hiányát, illetve néhány esetben a mentesség tényét a kitöltetlen rubrika jelezte. Mint a mondottakból is világosan kitűnik, forrásunk igen becses adatokat tartalmaz, melyek jobb megértése és alaposabb mérlegelése céljából hasznos lesz egy pillantást vetni helységünk korai történetére.

Szőny⁶ a Kisalföld keleti peremén, a történeti Komárom megye gesztesi járásában, a Duna jobb partján Győrből egykor Esztergomon át Budára vezető királyi út mentén helyezkedett el. Határait északon az említett folyó, nyugaton a Szila-völgyi patak mellékága, délen és keleten pedig az a kiterjedt mocsárvilág alkotta, mely lecsapolása előtt Neszmély, Tata és Szőny háromszögében terpeszkedett.⁷

1460-ban mezővárosi rangra emelkedik, vámos hely, vámjövendelme a komáromi várat illeti. Virágzása azonban nem tart soká, mert 1592-ben elpusztítja a török. Csak a következő században népesül be újra, földesura a komáromi várbirtokkal együtt helységünket is megszerző Zichy István (1616 – 1693) gróf.⁸ A mezőváros élete azonban ez idő tájt sem zavartalan,

a zivataros idők nem egyszer futásra készítetik a lakosságot. Az e korból származó portális összeírások híven tükrözik a termelés zaklatottságát és a lakosság szüntelen hullámzását.⁹

Év	Adózó porták száma
1592	—
1610	—
1622	11
1630	10
1639	6
1649	13 1/4
1699	215 3/4

A porták számának 1622 és 1699 közt megfigyelhető, bár törésektől korántsem mentes emelkedéséből a lélekszám növekedésére következtethetünk. Megerősíti feltevésünk a szőnyi uradalom 1714. évi összeírása, amely már 35 gazdát, 33 marhás-zsellért és 32 „gyalogembert”, összesen tehát 100 családfőt tartott nyilván.¹⁰ Számukat egy évvel később 93,¹¹ a jóval megbízhatóbbnak tekintett 1720-as felvétel alkalmával viszont már csak 70 főben határozták meg.¹² Mindez arra utal, hogy a rövid fellendülés után visszaesés következett be. Ez utóbbi okát nem ismerjük ugyan, de a lélekszám csökkenését előidézhetette az is, hogy a XVIII. század elején helységünk elég sűrűn cserélt gazdát, 1730 és 1734 közt báró Gyulay Ferenc vette zálogba,¹³ majd Stegner Mátyás és bizonyos Eineder úr bérelte¹⁴ és csak a század közepe táján került vissza a Zichyek kezére.¹⁵

Az 1758-as felvétel segítségével végezhető számítások szerint viszont már 923-ra rúgott a Szőnyben élők létszáma, akik közül kerekén 200-at (21,7%) név szerint, 723-at (78,3%) pedig csak szám szerint írtak össze. Adatainkat szemlélve elsőként is két kérdés merül fel, és pedig egyrészt az, hogy a fent kimutatott érték, vajon mennyire megbízható, illetve, hogy mi volt a forrása az 1720 és 1758 közt megfigyelhető népességnövekedésnek.

Az első kérdésre adandó válasz során abból indultunk ki, hogy ha forrásunk valóban az 1757-es reguláció eredményeit rögzíti, márpedig minden jel erre vall, akkor sem a földesúrnak, sem a lakosságnak nem fűződhetett különösebb érdeke a valóság meghamisításához, mindez pedig forrásunk hitele mellett érvel. Ugyanakkor viszont óvatosságot diktál az a megfigyelés, miszerint a korabeli összeírásokból, különféle okok miatt, kimaradt a felnőtt népesség olykor 19 – 35%-a is.¹⁶ Adatainkat ezért az 1784 – 85. évi népszámlálás vonatkozó eredményeivel vetettük egybe, s azt tapasztaltuk, hogy a két felvétel közt eltelt 27 év alatt 923-ról 1621-re, vagyis csaknem kétszeresére duzzadt a helység lakossága.¹⁷ Vajon elképzelhető-e ilyen arányú növekedés a XVIII. század második felében, amikor e vidéken már szűnőben volt a telepítési láz, vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy a kiindulásul vett adat hibás? Ha tekintetbe vesszük, hogy a II. József-kori létszám nemcsak két és fél évtized – a vonatkozó szakirodalom alapján öt ezrelékesre tehető¹⁸ – természetes szaporulatát, hanem a Szőnyben kimutatott 122 nemesi família tagjait is magában foglalja, úgy azt kell mondanunk, hogy az 1758-as érték eléggé megbízhatónak tűnik.¹⁹

A második kérdésre már jóval egyszerűbb és könnyebb a válasz. A lélekszám növekedésének oka korántsem a természetes szaporulat, hanem a nagymértékű bevándorlás volt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a név szerint összeírt személyek közül csupán csak 84 (42%) bölcsője ringott Szőnyben, míg a fennmaradó 116 (58%) más vidékről, vagy más országból származott. Beáramlásuk forrásunk szerint 1720 körül kezdődött, majd egyre nagyobb méreteket öltve folytatódott a következő évtizedekben is, mígnem a század közepén, tehát éppen akkor, mikor a helységet ismét a Zichyek veszik kezelésbe, elérte csúcspontját. Beköltözésük ütemét és arányait a következők szemléltetik:

Évtized	Beköltöző családfelek	Letelepedett háztartások létszáma ²⁰
1720 – 1729	5	75*
1730 – 1739	12	87*
1740 – 1749	40	127*
1750 – 1758	52	200**

E jövevények 62,9%-a, azaz 73 családfő korábban is a Magyar Királyság alattvalója lévén, nem hazát, csak lakóhelyet, otthont cserélt. 13 Nyitra, 7 Pozsony, 6 Trencsén, 3 Győr, 2–2 Esztergom, Liptó és Sopron, további 1–1 pedig Gömör, Pest, Tolna, Vas és Zala megyéből költözött át, míg a fennmaradó 34 eredetileg is Komárom megye szülőtte volt. Közülük 10–10 a Duna bal partján fekvő csallóközi és udvardi, 9 a gesztesi, végül pedig 5 a tatai járásból érkezett. Magyar eredetű telepeseink többsége, ide értve azokat is, akik már előbb is a megyehatárok közt éltek, így a Dunától északra eső területekről származott. Ez főként azzal magyarázható, hogy a török alatt mélyreható változásokat szenvedett a megye településszerkezete, és ezzel párhuzamosan erősen módosult a lakosság térbeli elhelyezkedése is. Amíg a jobb parti (tatai és gesztesi) járások helységeit többször is feldúlták a hódoltságban tevékenykedő hadak, addig a folyók és mocsarak közé zárt, eredendően is szűkebb határu csallóközi falvak népessége, nem utolsósorban az ide menekülők nagy száma folytán jelentősen felduzzadt.²¹ Érthető tehát, hogy a jobb part ekére váró, kemény munkát, de jó termést is ígérő földjei, valamint a telepesnek kijáró kedvezmények mozgósították az északi terület vállalkozó szellemű, vagy éppen ínséget szenvedő parasztjait. A megélhetésen kívül persze még más is közrejátszott a költözésben. Így pl. az, hogy míg az udvardi és tatai járásban egyre-másra vették vissza a protestánsok templomait, sőt az Eszterházyak el is üzték falvaikból az új hitnek hódoló magyarokat, hogy helyükbe idegeneket, főként katolikusokat ültessenek,²² addig Szőny a református vallás erős várának bizonyult, melynek falai közt a korabeli megye egyik legerősebb hitközsége élt és működött.²³

További 35 fő (a név szerint összeírottak 17,5%-a) külföldről, Ausztriából, Bajorországból, Horvátországból, Poroszországból és Württembergből,

* Becsült adat

** Az összeírás alapján meghatározott érték

tehát zömmel német nyelvterületről indult útnak, míg a fennmaradó 8 (4%) eredeti lakhelye nem volt megismerhető.

Forrásunkhoz visszatérve elsőként is az volt megállapítható, hogy az összeírottak több mint fele, azaz 497 személy (53,8%) nemét tekintve férfi volt, míg a nők száma csak 414 főt (44,9%-ot) tett ki. Ezzel szemben további 12, a családfővel ismeretlen kapcsolatban levő személy (1,3%) nemi hovatartozása nem volt kideríthető. Az összeírottak közül 424-et (45,9%), köztük 213 férfit és 214 nőt mint felnőttet vettek számba. Sorainkban 32 özvegyet, (5 férfit és 27 nőt) és 7 magányos férfit, illetve 3 egyedül élő nőt találtunk, ami azt jelenti, hogy amíg az özvegyek száma a nők, addig az egyedülállóké a férfiak körében volt nagyobb. A gyermekek létszáma adataink szerint 487 főre rúgott, vagyis ők alkották a lakosság 52,8%-át. Közülük 33, nyolc fiú és 25 lány már házas volt.

A továbbiakban előbb a felnőtt lakosság életkori megoszlását vettük szemügyre, amit annál is könnyebben tehetünk, mivel az összeírók 344 fő (a felnőttek 81,1%-a) esetében pontosan feltüntették az illetők életkorát. Korcsoport szerinti megoszlásunkat az alábbiak szemléltetik:

Az ismert korú

Korcsoport év	férfiak		nők	
	száma	%-ban	száma	%-ban
15 – 19	—	—	2	1,2
20 – 24	10	5,8	33	19,1
25 – 29	19	11,0	30	17,3
30 – 34	32	18,5	35	20,2
35 – 39	25	14,5	18	10,4
40 – 44	25	14,5	24	13,9
45 – 49	11	6,4	10	5,8
50 – 54	17	9,8	13	7,5
55 – 59	11	6,4	3	1,7
60 – 64	17	9,8	3	1,7
65 – 69	4	2,3	1	0,6
70 – 74	2	1,0	1	0,6
Összesen :	173	100,0	171	100,0

Az ismert korú felnőtt férfiak derékhadát így a 30–34 közöttiek alkották, míg azonos létszámmal a 35–39 és a 40–44 közöttiek követték őket. Érdekes az is, hogy a 45 és 49 közöttiek csoportja kevésbé volt népes, mint az ötveneseké és hatvanasoké, pedig ez a korosztály már sok vihart, többek közt egy pusztító pestisjárványt is megélt. A nőknél ugyancsak a 30–34 év közötti korosztály volt a legerősebb, utánuk a 20–24 évesek következtek, míg az élesoportot a 25–29 évesek zárták. Feltűnő még, hogy amíg a férfiaknál az 55–59 közötti korosztályt 11, a 60–64 közöttieket 17, a 65–69 éveseket 4, a 70–74 közé esőket 2 fő képviselte, addig az ugyane csoportokhoz tartozó nők száma a fenti sorrendben haladva már csak 3–3, illetve 1–1 volt. A férfiak átlagos életkora számításaink szerint így 39,9, a nőké pedig csak

33,5 évet tett ki. Tekintve, hogy adataink zömmel a családfők és hitveseik életkorát tüntették fel, azt állapíthatjuk meg, hogy a házaspárok közti kor-különbség, megint csak átlagot véve figyelembe, hat évre rúgott. Bár az idézett adatsor korántsem teljes, hiszen 92 felnőtt (9,9%) életkorának feltárására nem nyílt mód, mégis arra a következtetésre juthatunk, hogy a felnőtt lakosság korösszetétele igen kedvezően alakult, gerincét ui. a termelésben még tevékenyen résztvevő férfiak és a propagatív, vagyis a szülőképes korban levő nők alkották.

Még kedvezőbb színben tűnik fel a lakosság korösszetétele, ha a fentiekhez hozzátesszük azt is, hogy az össznépesség több mint felét (52,8%-át) gyermekként vették számba az összeírók. Hozzávetőleges életkorukat az alábbiak szemléltetik:

	Fiúk fő	Lányok fő	Összesen fő	Az össznépesség %-ában
12 év alatti	204	143	347	37,6
Felnőtt	74	33	107	11,6
Házias	8	25	33	3,6
Összesen:	286	201	487	52,8

Az összlakosságnak durván harmadát kitevő 347 gyerek így összeírásunk idején még nem töltötte be 12. életévét, vagyis kiskorú volt. 108-at felnőttként írtak össze, de azt már sajnos nem tudjuk meg, hány évesek voltak e „felnőttek”. Előbb már láttuk, hogy a legfiatalabb férj 20, a legifjabb menyecske pedig csak 19 éves volt, vagyis a házasságok viszonylag korán, a 18–20. életév táján kötöttek. Így kézenfekvő a feltevés, hogy e felnőttek mondott, de még a családalapítás előtt álló lányok és fiúk életkora 12 és 18 év közt változott. A házias „gyermek” korát pedig részint ugyane megfontolás, részint a vonatkozó szakirodalom alapján 18–24 évre becsülhetjük.²⁴ Összegzőként elmondható, hogy helységünk lakosságának többsége még az ifjak, illetve a középkorúak sorába tartozott.

Forrásunk segítségével 911 személy (az összlakosság 98,8%-ának) vallása volt tisztázható. Közülük 544 (58,8%) a református, 321 (34,8%) a római katolikus, 41 (4,4%) az evangélikus, 6 (0,7%) pedig a „schismaticus”, vagyis a görögkeleti hitet vallotta. Eszerint a lakosság több mint felét tömörítő református felekezet volt a legerősebb, ezt a római katolikus követte, mely a szőnyiek mintegy harmadát fogta össze, az evangélikusok létszáma már csak 41-re korlátozódott, míg a görögkeletieket lényegében csak egyetlen család képviselte. Jóllehet ezen a vidéken egyetlen felekezet sem kötődött oly szorosán és nyilvánvalóan etnikumhoz, mint az ország más részein, ahol a református volt a „magyar vallás”, mégis megfigyelhető, hogy az őslakosság szinte kivétel nélkül, a megye más helységeiből származók pedig többségükben Calvin egyházához tartoztak. A katolikusok zöme ezzel szemben külföldről, a lutheránusoké pedig a nyugat-dunántúli megyékből származott, s nevük tanúsága szerint (pl.: Glassner, Holecinger, Mann, Mon, Ribt, Stumper, Traubitz, stb.) zömükben németajkúak voltak. Amíg a házasságok, miként alább majd látni fogjuk, hidat vertek a lakosság különféle eredetű csoportjai

közé, addig a felekezeti különbség ellentétes, megosztó szerepet játszott. Az utóbbiakat elválasztó határvonal, úgy látszik, sérthetetlen volt, bizonyítják ezt maguk a házasságok is, melyek etnikai tekintetben heterogének, vallási szempontból viszont – egy lutheranus férfi és egy kálvinista nő házasságától eltekintve – homogének, azaz egyöntetűek voltak.

A továbbiakban arra kerestünk választ, hogy e 923 különféle nemű, korú és vallású személy hány család, illetve hány háztartás keretébe tartozott. A pontatlan fogalomhasználatot kerülendő elsőként is azt kellett tisztáznunk, hogy mely egységek tekintendők családnak és melyek háztartásnak. Nehézségeinket nemcsak az e téren mutatkozó terminológiai zűrzavar fokozta,²⁵ hanem az is, hogy forrásunk segítségével nem volt mindig megállapítható, hogy a név szerint feltüntetett egyénekkel együtt összeírtak vajon minden esetben együtt éltek-e (pl.: név szerint összeírt fivérek), mint ahogy az sem volt biztos, hogy minden esetben megvalósult-e a háztartási funkciók többsége, azaz közös volt-e a táplálkozás, a gazdálkodás, és a létfenntartási terhek viselése, és ha igen, az összeírtak mely körére terjedt ki ez az együttműködés.²⁶

A fent említett 923 lakos összeírásunk szerint összesen 175 házban élt, vagyis Laslett fogalmaival élve²⁷ ennyi volt az együtt lakó házi csoportok (corresident domestic groups)²⁸ száma. E házi csoportok egy része egy vagy több családból tevődött össze, de voltak olyan egységek is, amelyek csak egyetlen magányos személyt, illetve együttélő nem-családtagokat foglaltak magukban. Az előbbieket ezért Laslett nyomán családi háztartásnak (family-household) tekintettük, minthogy itt a család és háztartás határa egybeesett, míg az utóbbiakat család nélküli háztartásnak vettük, mivel magányos férfi vagy nő, illetve együtt élő nem-családtagok (magányos férfi és szolgálja) önálló háztartást képezhet, de családot már nem.

A szükséges vizsgálatokat elvégezve úgy találtuk, hogy helységünkben összesen 191 háztartás létezett, melyek közül 184 (96,3%) egy vagy több családot, 6 (3,1%) pedig családmag nélküli háztartást foglalt magában. További 1 háztartás (0,6%) jellege nem volt megismerhető. Ezt az egységet két férfi,

A háztartás tagjainak száma	A háztartások száma	A háztartások %-ában
1 fő	6	3,1
2 fő	23	12,0
3 fő	29	15,2
4 fő	27	14,1
5 fő	35	18,3
6 fő	30	15,7
7 fő	19	9,9
8 fő	14	7,3
9 fő	5	2,9
10 fő	2	1,0
11 fő	1	0,5
Összesen:	191	100,0

Hordós Gergely és János alkotta, mivel azonban életkorukat nem tüntették fel, nem lehetett eldönteni, hogy apa vagy fia (ez esetben tehát család), vagy két fivér (vagyis nem-család) alkotta e háztartást. Egy háztartásra számításaink szerint átlagosan 4,8 fő jutott, ami cáfolni látszik azt a közkeletű feltevést, miszerint a XVIII. századra a nagylétszámú, több családmagból álló háztartások lettek volna jellemzők. Mivel a statisztikai átlag elkendőzi az árnyalatokat, közelebbről is megvizsgáltuk, hány személy élt az egyes háztartásokban. (Táblázat az előző oldal alján)

Mint a fentiekből is látható, a háztartások 62,7%-ában 1–5, 35,8%-ában 6–9 fő élt, és csak hármat találtunk, amely 10 vagy 11 személyt foglalt magában. Mindez azt jelenti, hogy a háztartások több mint fele meglepően kis létszámú volt, és a népesebbnek mondhatók aránya sem érte el a 40%-ot. További kérdés, hogy különleges helyi jelenséggel állunk-e szemben, vagy, mint ezt legújabb kutatási eredmények is sejtetik,²⁹ a XVIII–XIX. századi magyar háztartások nem voltak olyan népesek, mint korábban ezt képzelték. Adatainkat ezért célszerűnek láttuk összevetni Andorka Rudolf alsónyéki és kölkedi eredményeivel.³⁰

A háztartások százalékos megoszlása a háztartásban élők száma szerint
A háztartások %-os megoszlása

A háztartás tagjainak száma	Alsónyék	Kölked	Szöny ³¹
1	2	0	3
2	3	4	12
3	8	12	15
4	18	17	14
5	21	24	18
6	16	14	16
7	14	6	10
8	11	10	7
9	3	4	3
10	1	2	1
11	1	5	1
13 és több	1	2	0
Összesen:	100	100	100
A háztartások átlagos nagysága:	5,7	5,8	4,8

Jóllehet a fenti számsorok közt találunk kisebb-nagyobb eltéréseket is, az mégis teljesen világosan áll előttünk, hogy a népesebb, 7–13 főt számláló háztartások aránya mindhárom helységben eléggé csekély volt. A következőkben Laslett módszere alapján tipizáltuk a szőnyi háztartásokat, és a kapott eredményeket ismételten szembesítettük az Alsónyéken és Kölkeden megfigyelttekkel.

Laslett nyomán egyszerű családi háztartásnak vettük a gyermekével együttélő özvegy szülőt, a gyermektelen és gyermekes házaspárokat, tekin-

tet nélkül arra, hogy voltak-e a családfőnek szolgálói, cselédei, vagy sem. Kiterjedt családi háztartásnak minősítettük azt a képletet, mely a nukleáris családon kívül egy vagy több saját családdal nem rendelkező rokont is foglalt magában. E családi háztartások kiterjedése három irányú lehetett. Így terjeszkedhetett fölfelé, ti. a családfőt megelőző generáció (pl.: özvegy anyja), lefelé a családfőt követő nemzedék (árva unokaöccs) irányába, valamint a családfő korosztályán belül oldalra, pl.: a nőtlen fivér, hajadon nővér felé. Végül több családmagból álló háztartást alkotott az az egység, mely legalább két, egymással vérségi, vagy házassági kötelékkel egybefűzött nukleáris család élt. A vizsgálat eredményeként az alábbi típusok voltak kimutathatók:

A háztartások megoszlása típusok és altípusok szerint³²

	Alsónyék egység %		Kölked egység %		Szőny egység %	
<i>I. Egyedülélők</i>						
a) özvegy	2	3	0	0	3	3
b) nőtlen, hajadon	1		0		3	
<i>II. Nem-család</i>						
a) testvérek és rokonok	0	0	0	0	0	0
b) nem-rokonok	0		0		1	
<i>III. Egyszerű család</i>						
a) házaspárok	2	43	4	47	24	75
b) házaspár gyerekekkel	49		42		105	
c) özvegy férfi gyerekekkel	0		2		2	
d) özvegy nő gyerekekkel	1		4		12	
<i>IV. Kiterjesztett család</i>						
a) fölfelé kiterjesztett	13	15	13	13	8	6
b) lefelé kiterjesztett	0		1		0	
c) oldalirányban	5		1		3	
d) a, b, c kombinációi	0		0		3	
<i>V. Több családmagos háztartás</i>						
a) fölfelé terjeszkedő	2	39	2	36	1	14
b) lefelé terjeszkedő	30		30		21	
c) oldalirányban	11		4		4	
d) egyéb	4		4		0	
<i>VI. Besorolhatatlan</i>	0	0	4	4	1	1
Összesen :	120	100	111	100	191	100
Bonyolult háztartások (IV – V – VI.) aránya		54		53		21

Az alsónyéki és kölkedei, valamint a szőnyi adatok közt első pillantásra is nagy eltérés figyelhető meg, mely röviden úgy foglalható össze, hogy míg a

bonyolult összetételű családi háztartások aránya az előbbi helységeken meghaladta az 50%-ot is, addig ugyanezek részesedése Szőnyben már csak 21%-ot tett ki. Ennek okát a nagyarányú bevándorlásban is kereshetjük. Bizonyítékként elég csak arra hivatkozni, hogy a 41 bonyolult összetételű családi háztartás közül 30 (72%) élén szőnyi születésű családfő állott, vagyis az ilyen családszervezet körükben jóval gyakoribb volt, mint a telepeseknél. A családszervezetre azonban még ennél is nagyobb hatást gyakorolhatott a családfő anyagi helyzete. Részint azért, mert a sok száj több kenyeret kívánt és fordítva, a sok kéz nagyobb földet volt képes megművelni, másrészt pedig azért, mert az átlagosnál nagyobb földterület magasabb hozadékot és kiegyensúlyozottabb ellátást biztosított, mely utóbbi – különösen az inségesebb esztendőben – jelentősen növelhette a gyermekek túlélési esélyeit. Feltevéseink igazolják a vizsgált összeírás, valamint az 1757. évi reguláció alapján elvégezhető számítások. Telekkel és szőlővel eszerint 59 családfő (a családfők 32,2%-a) rendelkezett.³³ Ezek állományába összesen 2039,8 pozsonyi mérő szántó és 580 kaszás rét tartozott, míg a kezelésükben levő szőlők 59 fertályt tettek ki. Ebből 1181,3 pozsonyi mérő szántó és 336 kaszás rét (57,9%) az ún. egyszerű, 140 pozsonyi mérő szántó és 40 falcastrum rét (6,9%) a kiterjedt, végül 717,2 mérő szántó és 204 falcastrum kaszáló (35,2%) a többszörös családi háztartások kezén volt, így a fenti sorrendben haladva 1 – 1 családfőre modern fogalmaink szerint átlagosan 39, 23 és 44 kat. hold szántó, illetve 6,5 és 9 kat. hold rét jutott.³⁴

A fentiek ismeretében már az sem meglepő, hogy a családfőhöz ismeretlen módon kapcsolódó személyek fele (6 fő) a többszörös, vagyis a földdel általában jobban ellátott családi háztartások körében foglalt helyet. Jelenlétüknek így kettős hatása volt. Egyfelől tovább növelték a családi háztartás létszámát és bonyolultabbá tették annak szerkezetét, másfelől viszont segítséget nyújtottak a mindennapi szükségletek előteremtéséhez. Az e kategóriába sorolható személyek közül további négyet (33%) ugyanakkor a kevésbé tehető kiscsaládokban vettek számba, mégpedig azokban, ahol a család élén özvegyasszony állott. Ez utóbbiaknál nyilván a hiányzó családapát pótolta az idegen munkaerő.

Befejezésül arra kerestünk választ, hogy a forrásunk segítségével megragadható viszonyok közül melyek voltak hatással a gyermeklétszám alakulására, másszóval mely tényezők serkentették és melyek gátolták a népeseledést. A 191 családi háztartásban, mint emlékszünk, összesen 487 gyermeket vettek számba, így egy családra átlagosan 2,5 gyerek jutott, s ez valamivel kedvezőbb volt, mint a korszakra kimutatott országos átlag.³⁵ Az összeírt családok 13%-ában nem volt gyermek, további 40%-ában csupán 1–2, 36%-ában már 3–4 gyerek élt, 5–8 utódot pedig csak 9 családban (12%) jegyeztek fel. E 487 gyerek közül 183 az 59 telkesgazda, 304 pedig a fennmaradó 132, telekkel nem rendelkező családfő tűzhelyénél élt. Vagyis amíg az előbbieknél 1 családra átlagosan 3,1, addig az utóbbiaknál ennek csak mintegy a fele, azaz csupán 1,7 gyerek jutott. *Mind ez arra utal, hogy az utódok létszáma elsősorban a családfő anyagi helyzetétől függött.*

Bár forrásunk csupán csak állapotot rögzít és nem nyújt módot az ún. longitudinális elemzésre, azaz a családok útját, későbbi kibővüléseket vagy esetleges leépüléseket nem tudjuk nyomon követni, mégis megfigyelhető,

hogy a telekkel nem rendelkező családok körében a bonyolultabb családtípus létrejöttének elvileg is kisebb volt a lehetősége, hisz a fent kimutatott alacsony szaporulat az esetek egy részében még a család reprodukcióját sem biztosította. Más volt a helyzet a telkesgazdák csoportjában, ahol az 1 családra eső 3,1-es gyermekátlag kedvező alapot nyújtott a több családmagból álló, illetve a kiterjedt családi háztartás kialakításához. Úgy látszik ez irányban hatottak a helységünkben dívó örökösödési szokások is. Legalábbis erre utal, hogy ahol több férfi (apa és házas fia, vagy két fivér) élt egy fedél alatt, ott az ingatlanokat mindig az idősebb férfi nevében tartották nyilván. E szerint a házat, telket, szőlőt az idősebb férfi birtokolta, míg az ifjabbnak, hacsak nem akart máshová szegődni, be kellett érnie alárendelt helyzetével.

A népességfejlődés súlyos, vagy talán úgy is mondhatjuk, legsúlyosabb teherterhelést jelentette korszakunkban a nagyarányú csecsemő, illetve gyermekhalandóság. Pusztító hatása, bár csak közvetett módon, de forrásunk segítségével is kimutatható. Feltűnő volt ui., hogy az egy gyermekkel rendelkező családokban az apák átlagos életkora 32,6, az anyáké pedig 27,6 év volt, a kétgyermekeseknél viszont még ennél is magasabbra, 40,5, illetve 32 évre szökkent fel ez az érték. Ha feltesszük, hogy a férfiak 20–24 éves koruk tájékán kötöttek házasságot, arra az eredményre jutunk, hogy 16–20 évi házasság alatt is csak két gyerek látott napvilágot. A viszonyok ismeretében azonban aligha hihető, hogy másfél-két évtizednyi együttélésre csupán csak két szülés esett volna, így e szomorú eredmény kétségtelenül a mostoha egészségügyi viszonyok számlájára írható.

Míg a vagyoni helyzet és a gyermekhalandóság népesedésre gyakorolt hatását a fentiek alapján csak bajosan vonhatnánk kétségbe, addig a vallásfelekezeti és etnikai sajátságok — legalábbis e téren — nem játszottak különösebb szerepet. A reformátusoknál adataink szerint 1 családra átlagosan 2,7, a katolikusoknál 2,5, a lutheranusoknál kereken 2, az egyetlen görögkeleti famíliánál pedig 1 gyerek esett. Eszerint a reformátusok és a katolikusok vonatkozásában elhanyagolható volt az eltérés, már valamivel nagyobb, de még mindig csak 0,5–0,7-es különbséget figyelhettünk meg az előbbiektől és az evangélikusok között, míg az egyetlen orthodox család átlaga ezúttal nyilvánvalóan mellőzhető.

Korábban már említettük, hogy 35 családfő külföldről, főként német nyelvterületről érkezett. Családjaik körében 79 gyereket jegyeztek fel, ami azt jelenti, hogy 1 családra átlagosan 2,25 utódot lehet számítani, vagyis az összlakosság egészére kivetített átlaghoz képest csak minimális eltérés mutatkozott. A fentiek alapján így kétségtelen, hogy a XVIII. századi Szóny népesedésére elsősorban a külső, materiális (vagyoni és egészségügyi) tényezők voltak hatással, míg a belső, szubjektív (felekezeti és etnikai) elemek nem játszottak szerepet e téren.

J E G Y Z E T E K

1. Magyar Országos Levéltár. A Zichy-család levéltára. Komáromi uradalom. Szőnyi úrbéri ügyek (a továbbiakban: OL. Zichy lt.) Conscriptio Szőnyiensium. 122. cs. nro. 3. Magyar nyelvű egyébként számozatlan rovatai az alábbi rendben követik egymást. Házak számvétele. Anno lakossá tette magát. Esztendő. Egész helyes. Három fertályos. Fél helyes. Fertályos. Felesége hány esztendő? Feleségek száma. Lakók, kinek háza vagyon. Lakók, kiknek háza nincsen. Specifikált gazdák fiai és lányai. Alrovatok: fiúk, lányok 12 esztendő alatt, felnőtt lányok, fiúk, házasok: lányok, fiúk. Fertály szőlőt bír. Religióbeliek. Alrovatai: római, Calvinus, Lutheranus, schismaticus. Végül: In paratis fizet esztendőnként. Alrovatai: fl (orens), xr (cruciferus).
2. OL. Zichy lt. 122. cs. nro. 2.
3. A „Lakók, kiknek háza vagyon”, illetve a „Lakók, kinek háza nincsen” c. rovatok.
4. Kálmán Béla: A nevek világa. Bp., 1973. 65. l.
5. Laslett, Peter: A család és háztartás. Történeti megközelítések. Világtörténet. 1979. 4. sz. 6 – 37. l.
6. Nevét hol Szőny, hol pedig Ószőny alakban említik a források.
7. Belius, Matthias: Descriptio Comitatum. Comitatus Komaromiensis c. kéziratának az MTA Könyvtárában A – 1543/IV. sz. alatt őrzött filmmásolatát használtuk.
8. Komárom megye és Komárom sz. kir. város. (Szerk.: Borovszky Samu.) Bp., é.n. 208., 389., 393 – 395. l.
9. Edelényi Szabó Dénes: Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi vésztől napjainkig. Bp., 1912. 53 – 63. l.
10. OL. Zichy lt. 123. cs. nro. 9.
11. Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720 – 1721. Bp., 1896. 63. l.
12. OL. Filmtár. Conscriptio regnicolaris anno 1720. N. 79. 3146. sz. doboz.
13. OL. Zichy lt. 122. cs. nro. 1.
14. Borovszky: Im. 588. l., OL. Zichy lt. 122. cs. nro. 3.
15. OL. Zichy lt. 122. cs. nro. 4.
16. Kováts Zoltán: A XVIII. századi népességfejlődés kérdéséhez. Agrártörténeti Szemle. 1969. 1 – 2. sz. 244. l.
17. Thirring Gusztáv: Komárom város és vármegye népessége II. József korában. Magyar Statisztikai Szemle. 1940. 5. sz. 4. l.
18. Kováts: Im. 225. l.
19. A szőnyi nemesekről ez idő szerint csak igen keveset tudunk. Karanesberényi Berény Erzsébet grófnő 1760. szeptember 29-én újította meg elhunyt férje (Zichy Miklós gr.) és a Szőnyben „lakó nemes árendátorok” közt korábban létrejött bérleti szerződést, melynek értelmében a szőnyi nemesek taxa ellenében telkeket hasítottak ki a Zichyek földjeiből. Az 1784 – 85-ben összeírt nemesek tehát valószínűleg a fent említett bérlok, illetve ezek utódjai voltak.
20. Hét telepés beköltözésének időpontja nem volt ismeretes.
21. Edelényi Szabó: Im. 3. l.
22. Borovszky: Im. 504. l., illetve Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. Bp., 1957. 22. l.
23. Borovszky: Im. 113. l.
24. Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp., 1981. 109. l.
25. A terminológiai kérdések nagyszabású összefoglalására ld. Faragó Tamás: Háztartás, család, rokonság. Jegyzetek a legújabb család- és rokonságkutatási eredmények kapcsán. Ethnographia. 1983 2. sz. 216 – 254. l.
26. Vö. Andorka Rudolf: Paraszti családszervezet a XVIII – XIX. században. Alsónyék és Kölked adatai nemzetközi összehasonlításban. Ethnographia. 1975. 2 – 3. sz. 340 – 365. l.
27. Laslett: Im. 8. l. Módszerének kritikájára ld. Mitterauer, Michael: Családnagyság, családtípusok, családciklus. Az osztrák forrásanyag mennyiségi kiértékelésének problémái. Világtörténet. 1979. 4. sz. 38 – 70. l., és Granasztói György: A polgári család a középkor végi Magyarországon. (Adalékok és feltevések egy „jóléti társadalom” természetrajzához). Történelmi Szemle. 1982. 4. sz. 609 – 616. l.
28. A kifejezést családi csoportnak fordítják, ezzel szemben mi házi csoportnak neveztük, mivel egyrészt a domestic szó első jelentése ‚házi’, illetve ‚háztartási’, másrészt az együttélő csoportok nem mindegyike volt családnak nevezhető.

29. Ld. Andorka idézett tanulmányát!
30. Uo.
31. Kerekített adatok.
32. Andorka: Ím. 350. 1.
33. Az 1757. évi reguláció alkalmával 48 pozsonyi mérő szántóban és 16 falcastrum rétben határozták meg az egész telek állományát. Minthogy szőlővel (1 – 1 fertállal) csak azok rendelkeztek, akiknek telkük is volt, a szőlőskertek kimutatásától ezúttal eltekintettünk.
34. A pozsonyi mérőt 600, a falcastrumot 1200 négyszögöllel vettük azonosnak.
35. Kováts: Ím. 222. 1.